

O`zbek dostonchilik maktablari

Ashurova Muniraxon Xurshidbek qizi

Qo`qon universiteti Andijon filiali FTO` o`zbek tili 1 bosqich talabasi

Bektasheva Gulbahor Rayimjonovna

Ilmiy rahbar, “O`zbek va rus filalogiyasi” kafedrası katta o`qituvchisi, f.f.d. PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada o`zbek xalq og`zaki ijodining o`zagini tashkil etuvchi dostonchilik maktablari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda Bulung`ur, Qo`rg`on, Sherobod va Xorazm dostonchilik maktablarining shakllanish omillari, ularning ijro uslublari, repertuar boyligi va lisoniy xususiyatlari o`rganiladi. Shuningdek, maqolada baxshilarning badiiy mahorati, improvizatsiya san`ati va ustoz-shogird an`analarining epik matn barqarorligidagi o`rni ilmiy asoslab berilgan.

**Kalit so`zlar:** Folklor, dostonchilik maktabi, baxshi, epik an`ana, Bulung`ur, Qo`rg`on, Sherobod, Xorazm, Alpomish, Go`ro`g`li, bo`g`iz ovozi, do`mbiro, improvizatsiya.

Аннотация: В данной статье представлен системный анализ школ дастанного искусства (сказительства), составляющих основу узбекского устного народного творчества. В исследовании рассматриваются факторы формирования, исполнительские стили, богатство репертуара и лингвистические особенности Булунгурской, Курганской, Шерабадской и Хорезмской школ. Также научно обосновываются художественное мастерство бахши, искусство импровизации и роль традиции «наставник-ученик» в обеспечении устойчивости и преемственности эпического текста.

Ключевые слова: Фольклор, школа дастанного искусства, бахши, эпическая традиция, Булунгур, Курган, Шерабад, Хорезм, Алпамыш, Гёроглы, гортанное пение, домбра, импровизация.

Abstract: This article provides a systematic analysis of epic-singing schools, which form the core of Uzbek folk oral creativity. The study examines the formative factors, performance styles, repertoire richness, and linguistic characteristics of the Bulungur, Kurgan, Sherabad, and Khorezm epic schools. Furthermore, the article scientifically substantiates the artistic mastery of bakhshis, the art of improvisation, and the role of the "master-apprentice" tradition in ensuring the stability and continuity of epic texts.

Keywords: Folklore, epic-singing school, bakhshi, epic tradition, Bulungur, Kurgan, Sherabad, Khorezm, Alpomish, Gorogly, guttural singing, dombra, improvisation.

KIRISH. O'zbek xalqi o'zining ko'p ming yillik tarixi davomida jahon sivilizatsiyasiga nafaqat moddiy, balki ulkan ma'naviy meros ham taqdim etgan. Ushbu merosning eng monumental va murakkab ko'rinishi shubhasiz dostonchilik san'atidir. Doston — xalqning o'tmishi, dunyoqarashi, etik va estetik qarashlari sintezlashgan yirik epik polotno bo'lib, u asrlar davomida jonli ijro jarayonida shakllanib kelgan. O'zbek dostonchiligi o'zining strukturaviy mukammalligi va janrlar rang-barangligi bilan ajralib turadi. Xususan, "Alpomish" kabi qahramonlik eposlari, "Go'ro'g'li" turkumidagi sarguzasht-fantastik dostonlar, shuningdek, "Kuntug'mysh", "Tohir va Zuhra" kabi ishqiy-romantik dostonlar xalq ommasining eng sevimli asarlari hisoblanadi. Biroq, bu asarlarning har biri turli hududlarda o'ziga xos uslubda, o'ziga xos talqinlarda kuylangan. Aynan mana shu xilma-xillik folklorshunoslikda "dostonchilik maktablari" tushunchasini keltirib chiqardi. Dostonchilik maktabi — bu ma'lum bir geografik hududda qaror topgan, barqaror ijro an'analari, o'ziga xos repertuar, musiqiy jo'rlik uslubi va maxsus "baxshilik tili"ga ega bo'lgan ijodiy tizimdir. O'zbek folklorshunosligining asoschilari V.M. Jirmunskiy va H.T. Zarifov dostonchilikni tadqiq etar ekanlar, uni shunchaki matn sifatida

emas, balki tirik ijrochilik maktabi sifatida o'rganish zarurligini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, dostonchilik maktablari baxshilarning mahorati va badiiy tafakkurini shakllantiruvchi asosiy laboratoriyadir. Bugungi globallashuv sharoitida, g'arb madaniyatining kuchli ta'siri ostida milliy o'zlikni saqlab qolishda dostonchilik maktablarini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir maktab o'zida o'sha hududning shevasi, urf-odatlari va etnik tarixini muhrlab qo'ygan. Ushbu maqolada biz o'zbek dostonchilik maktablarining genetik ildizlarini, ularning bir-biridan farqli jihatlarini va jahon epik an'analari bilan o'xshashliklarini tahlil qilishni maqsad qildik.

ASOSIY QISM. Bulung'ur dostonchilik maktabi: Arxaik epik an'analari markazi

Bulung'ur dostonchilik maktabi o'zbek epik an'alarining eng qadimgi va "toza" qatlamlarini saqlab qolgan maktab hisoblanadi. Ushbu maktab Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani atrofida shakllangan bo'lib, uning shon-shuhrati dunyoga Fozil Yo'ldosh o'g'li (1872-1955) orqali yoyilgan. Bulung'ur maktabining asosiy xususiyati — qahramonlik dostonlarining ustuvorligidir. Bu yerda dostonlar o'ta salobatli, vazmin va monumental xarakterga ega. Baxshilar voqealarni bayon qilishda ortiqcha lirik chekinishlarga yo'l qo'ymaydi, asosiy e'tibor qahramonning jasorati, vatan mudofaasi va qabila birdamligiga qaratiladi. Ijro uslubi: Bulung'ur baxshilari dostonni bo'g'iz ovozi bilan, do'mbiro jo'rlikida aytishgan. Ularning tili arxaik so'zlarga boy bo'lib, doston tarkibidagi she'riy parchalar asosan barmoq vaznining 7, 8 va 11 bo'g'inli o'lchovlarida qurilgan. Repertuar: Fozil Yo'ldosh o'g'lidan yozib olingan "Alpomish" dostoni o'zining mukammalligi, hajmining kattaligi (14 ming misradan ortiq) va badiiy quvvati bilan jahon eposlarining (masalan, "Iliada" yoki "Mahabharata") eng sara namunalari bilan bir qatorda turadi.

2. Qo'rg'on dostonchilik maktabi: Shoirona va lirik yo'nalish Nurota tog'lari yonbag'ridagi Qo'rg'on qishlog'i (Navoiy viloyati) dostonchilikning yana bir ulkan o'chog'idir. Bu maktab Jumanbulbul, uning o'g'li Ergash Jumanbulbul o'g'li (1868-1937) kabi buyuk siymolar nomi bilan bog'liq. Qo'rg'on maktabi Bulung'urdan o'zining lirik-romantik ruhi bilan farq qiladi. Bu maktab baxshilari nafaqat ijrochi, balki "shoir"

maqomiga ham ega bo'lishgan. Ularning dostonlarida insoniy tuyg'ular, sevgi, sadoqat va tabiat tasviri juda nafis ishlangan.

Badiiy til: Qo'rg'on maktabi vakillari doston tilini adabiy til unsurlari bilan boyitishgan. Ularda epitetlar, o'xshatishlar va metaforalar tizimi ancha murakkab. Ergash Jumanbulbul o'g'li o'zini nafaqat dostonchi, balki yozma adabiyotdan (Navoiy, Fuzuliy) boxabar ijodkor sifatida namoyon qilgan. Repertuar: "Ravshanxon", "Qunduz va Yulduz", "Xushkeldi" kabi dostonlar ushbu maktabning eng yorqin namunalaridir.

3. Sherobod dostonchilik maktabi: Realistik tasvir va jonli an'ana Surxondaryo vohasida shakllangan Sherobod maktabi bugungi kunda ham o'zining hayotiyliigi bilan ajralib turadi. Sherna baxshi, Mardonaqul Avliyoqul o'g'li va bugungi kundagi Shodmon baxshi kabi vakillar bu an'anani davom ettirmoqdalar. Bu maktabning eng o'ziga xos jihati — realizmga moyillikdir. Sherobod baxshilari voqealarni bayon etishda xalqning turmush tarzini, etno-madaniy xususiyatlarini juda aniq tasvirlaydilar.

Musiqiy ijro: Sherobod maktabida do'mbiro jo'rliigi markaziy o'rinda turadi. Ijrochining bo'g'iz ovozi o'ta kuchli va dramatik bo'lib, tinglovchini hayajonli ruhda ushlab turadi. Ustoz-shogird tizimi: Bu maktabda shogird tushish tartibi juda qattiq. Shogird yillar davomida ustozning dostonlarini yodlaydi va faqat ustoz ruxsat bergandan keyingina omma oldiga chiqishi mumkin.

4. Xorazm dostonchilik maktabi: Epik va musiqiy sintez Xorazm dostonchiligi o'zbek folklorining mutlaqo o'zgacha, betakror yo'nalishidir. Bu yerda dostonchilik faqatgina baxshilik emas, balki o'ziga xos folklor teatri ko'rinishini olgan. Xorazm maktabi ikki yo'nalishga bo'linadi: "baxshichilik" (erkaklar ijrosi) va "xalfachilik" (ayollar ijrosi). Instrumental jo'rlik: Boshqa maktablardan farqli o'laroq, bu yerda baxshi yakka o'zi do'mbiro chalmaydi, balki ansambl (dutor, g'ijjak, bulaman, doira) jo'rligida kuylaydi. Vokal uslubi: Xorazm baxshilari (masalan, Bola baxshi) dostonni "ochiq ovoz"da (kantilena uslubida), ko'proq ashula yo'llariga yaqin qilib aytishadi. Doston matni orasida mumtoz g'azallar va maqom elementlari ko'p uchraydi. Repertuar: "Oshiq

G'arib va Shohsanam", "Sayatxon va Hamro" kabi ishqiy dostonlar bu yerda asosiy o'rin tutadi.

5. Epik matnning variativligi va baxshi mahurati: Dostonchilik maktablarini birlashtirib turuvchi asosiy omil bu — improvizatsiyadir. Baxshi dostonni har safar aytganda yangidan yaratadi. U dostonning "skeleti"ni (syujet chizig'ini) saqlab qolgan holda, o'zining mahorati, auditoriya holati va zamon talabidan kelib chiqib yangi detallar qo'shadi. Bu jarayon folklorshunoslikda "epik formulalar" yordamida amalga oshiriladi. Baxshi tayyor she'riy qoliplardan foydalanib, voqelikni tasvirlaydi. Bu esa dostonning asrlar osha o'zgarmasdan, lekin hamisha yangi bo'lib qolishini ta'minlaydi.

XULOSA . O'zbek dostonchilik maktablarini ilmiy tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Madaniy xilma-xillik: Dostonchilik maktablari o'zbek xalqining yagona epik madaniyati tarkibidagi rang-baranglikni ta'minlaydi. Har bir maktab o'zining geografik va etnik muhitiga mos ravishda eposni o'zgartirgan va boyitgan.

2. Janriy ixtisoslashuv: Tadqiqotlar ko'rsatadiki, Bulung'ur maktabi qahramonlik eposlarini, Qo'rg'on maktabi lirik-romantik dostonlarni, Xorazm maktabi esa musiqiy-ishqiy dostonlarni saqlashda va rivojlantirishda yetakchilik qilgan.

3. Milliy identiklik: Baxshichilik san'ati o'zbek xalqi uchun nafaqat ko'ngilochar vosita, balki milliy g'oya va tarbiya maktabi bo'lib xizmat qilgan. Dostonlardagi vatanparvarlik, or-nomus, do'stlik va sadoqat g'oyalari bugungi kun yoshlari tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega.

4. Xalqaro ahamiyat: O'zbek dostonchilik maktablari jahon nomoddiy madaniy merosining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilgan. "Alpomish" dostoni va baxshichilik san'atining YuNESKOning representativ ro'yxatiga kiritilishi buning yorqin isbotidir.

Kelgusida dostonchilik maktablarini o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, dostonlarni turli tillarga akademik tarjima qilish va ularni raqamli arxivlashtirish soha mutaxassislari oldidagi ustuvor vazifa bo'lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Jirmunskiy V.M., Zarifov H.T. (1947). Uzbekskiy narodniy geroicheskiy epos. Moskva: OGIZ.
2. Mirzayev T. (2004). O'zbek dostonchiligi maktablari. Toshkent: Fan.
3. Zarifov H. (1970). Fozil Yo'ldosh o'g'li va uning dostonchilikdagi o'rni. Toshkent.
4. Sarimsoqov B. (1994). O'zbek folklori estetikasi. Toshkent: Fan.
5. Lord, Albert B. (1960). The Singer of Tales. Cambridge: Harvard University Press.
6. Reichl, Karl. (1992). Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure. New York: Garland Publishing.
7. Alaviya M. (1959). O'zbek xalq dostonchiligida epitet. Toshkent: Fan.
8. Xushvaqto'v N. (2012). O'zbek dostonchiligi va baxshi ijodi. Termiz.